

FEDERALE OVERHEIDSDIENST VOLKSGEZONDHEID,
VEILIGHEID VAN DE VOEDSELKETEN
EN LEEFMILIEU

[C – 2017/12184]

**Federaal bijenplan 2017-2019 :
verklaring naar aanleiding van de openbare raadpleging**

Context van de raadpleging

Overeenkomstig de wet van 13 februari 2006 betreffende de beoordeling van de gevolgen voor het milieu van bepaalde plannen en programma's en de inspraak van het publiek bij de uitwerking van de plannen en programma's in verband met het milieu, vond er van 6 maart 2017 tot en met 4 mei 2017 een raadpleging van het publiek plaats over het ontwerp van het federaal bijenplan 2017-2019.

Deze verplichting vloeit voort uit het Verdrag betreffende de toegang tot informatie, de inspraak bij besluitvorming en de toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden, doorgaans het Verdrag van Aarhus genaamd.

*De informatie over het houden van een raadpleging over het ontwerp van het federaal bijenplan 2017-2019 werd op de volgende manieren bekend gemaakt: (1) door een bericht in het *Belgisch Staatsblad*, (2) via de nationale portaalsite www.aarhus.be en (4) via de portaalsite van de federale overheidsdienst Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (www.consult-leefmilieu.be / www.consult-environnement.be).*

Resultaten van de openbare raadpleging

In totaal antwoordden 18 mensen op de raadpleging, waarvan 7 als lid van een instelling/vereniging/NGO.

Uit veel opmerkingen bleek dat men het jammer vindt dat er weinig acties ondernomen worden ten behoeve van wilde bestuivers, om de habitats van wilde bijen te verbeteren en om die problematiek op te nemen in de ruimtelijke ordening of in het landbouwbeleid in het algemeen en meer bepaald de oppervlakken van ecologisch belang.

Die opmerkingen hebben in feite betrekking op de verdeling van de bevoegdheden tussen de Federale Overheid en de Gewesten.

Sinds 1993 is België grondwettelijk een federale staat samengesteld uit drie Gewesten en drie Gemeenschappen. De verdeling van de bevoegdheden, meer bepaald inzake leefmilieu, wordt geregeld door de wet van 08/08/1980 tot hervorming der instellingen en de opeenvolgende wijzigingen ervan. Volgens die verdeling zijn de Gewesten bevoegd voor het grootste deel van het beleid inzake leefmilieu en in het bijzonder natuurbescherming. De Gewesten zijn dus bevoegd voor de bescherming van wilde bestuivers. De Federale Overheid beschikt, van haar kant, over verschillende hefbomen :

- diergezondheid, ofwel de preventie en het beheer van ziekten bij dieren, waaronder meer bepaald dieren in de voedselketen
- de plantengezondheid, inclusief de beschermende maatregelen tegen plaagorganismen bij planten en plantaardige producten
- productnormen, waaronder meer bepaald de toelating om gewasbeschermingsmiddelen, biociden, diergeneesmiddelen op de markt te brengen
- duurzaam gebruik van de biodiversiteit, waaronder de ecosysteemdienst bestuiving
- wetenschappelijk onderzoek in verband met die bevoegdheden.

De combinatie van die verschillende hefbomen maakt het voor de overheid voornamelijk mogelijk om een invloed te hebben op huisbijen, en om die reden bevat het plan weinig acties rond wilde bijen. Gelet op het belang van wilde bijen voor de bestuiving zijn bepaalde acties direct of indirect daarop gericht, maar steeds sluiten die aan op federale bevoegdheden :

- de resultaten van Belbees bevatten gegevens over de impact van het gebruik van pesticiden en de ontwikkeling van ziekten die wilde bijen treffen
- het APIRISK-project evalueert het risico op het overbrengen en verspreiden van ziekteverwekkers door het stuifmeel dat ingevoerd wordt voor de bijen maar ook andere bestuivers
- de bewuste acties die België ondernomen heeft inzake pesticiden, hebben niet uitsluitend betrekking op huisbijen.

Voor meer duidelijkheid werden toelichtingen over het verschil tussen bestuivers, wilde bijen en huisbijen opgenomen in de uiteindelijke tekst.

Enkele opmerkingen hadden ook betrekking op het gebrek aan maatregelen met betrekking tot de genetische diversiteit van huisbijen of de bevordering van « inheemse » bijen.

Selectie van bijenrassen en zoötechnische aspecten is bevoegdheid van de gewesten en dus zou deze vraag aan de gewesten moeten gesteld worden.

Bovendien werd in het bijenplan rekening gehouden met het aspect gezondheid specifiek bij de Belgische bij door genetische selectie. Specifiek werd nader gekeken naar ziekteresistentie. De voornaamste bijenziekte is de varroa. Het onderzoeksproject VARRESIST werd gelanceerd met de bedoeling om na te gaan of een predispositie van een genetische resistentie specifiek voor de varroa bestaat of niet en indien deze zou bestaan of deze ook aanwezig is in Belgische bijenkolonies. Dit onderzoekswerk zou de basis kunnen vormen om in de toekomst bijenkolonies te selecteren die meer resistent zijn tegen de ziekte (zie punt 2.b van het Bijenplan 2017-2019).

In dezelfde lijn werd in bepaalde opmerkingen verduidelijking gevraagd tussen de mandaten van de verschillende werkgroepen en werd in het bijzonder gewezen op toelichtingen omtrent het onderscheid tussen federale groep en nationale groep.

België is een federale staat waarin de Federale Overheid en de deelstaten, de Gewesten, exclusieve bevoegdheden hebben. Met andere woorden zijn enkel de Gewesten bevoegd voor bepaalde aangelegenheden en de federale staat voor andere. De Federale Overheid kan dus enkel inwerken op haar eigen bevoegdheden.

Teneinde het federale beheer van de "bijenproblematiek" te organiseren, heeft de federale administratie sinds 2014 een Task Force ingesteld. Die Task Force verzekert de coherentie van de maatregelen die de federale overheid genomen heeft in het kader van haar bevoegdheden, en zal instaan voor de uitvoering van het plan.

Om te beantwoorden aan de nood tot samenwerking en coherentie tussen de gewestelijke en federale maatregelen, werd op initiatief van de Federale Overheid een nationale overleggroep opgericht in het kader van het Federaal Bijenplan 2012-2014 : de Werkgroep Bijen.

Sinds de oprichting ervan hebben die twee groepen het mogelijk gemaakt om de bestaande informatie en expertise rond de problematiek van de bescherming van bestuivers open te stellen en te verzamelen.

Ze hebben bovendien geleid tot talrijke samenwerkingen, tussen de federale en gewestelijke administraties maar ook met de onderzoekers, de imkers en de andere terreinactoren.

Wat betreft de samenstelling van die groepen : de federale Task Force brengt enkel de experts van de federale administratie samen. De Werkgroep Bijen neemt een adviserende vorm aan en staat open voor alle actoren uit de burgermaatschappij die betrokken zijn bij de problematiek en die eraan willen meewerken. De Task Force Federaal Onderzoek is samengesteld uit de experts van de federale administraties en heeft als doel uitsluitend het onderzoek te bestuderen dat gefinancierd is door de Federale Overheid om te beantwoorden aan haar bevoegdheden.

Verschillende mensen waren lovend over de investering in onderzoek om de factoren van de achteruitgang beter te begrijpen of om oplossingen te vinden om eraan te verhelpen. Toch worden in bepaalde opmerkingen vragen gesteld bij de noodzaak van dit onderzoek terwijl de belangrijkste factoren als gekend beschouwd worden. Nog anderen vrezen dat dit onderzoek het nemen van bepaalde maatregelen die als noodzakelijk geacht worden, uitstelt, meer bepaald wat betreft de toelating van bepaalde gewasbeschermingsmiddelen :

De vaststelling omtrent het multifactoriële karakter van de achteruitgang van bijen en de factoren die daartoe bijdragen, geldt zowel vanuit algemeen oogpunt als voor België. Die factoren kunnen het resultaat zijn van talrijke activiteiten waarvan geen enkele a priori in dat plan weggeschoven of onderscheiden wordt. Ook al zijn die algemene trends gekend, toch is de achteruitgang van de bijen – huisbijen of wilde bijen – zeer afhankelijk van de context. Het is dus noodzakelijk om de omstandigheden die die achteruitgang in België veroorzaken, te verduidelijken.

Het is voorzien dat de studie voor de identificatie van de impact van chemische producten op de mortaliteit van huisbijen in België, rekening houdend met de interacties van die producten met de andere potentiële mortaliteitsoorzaken, BEESYN genaamd, ook rekening houdt met de voedselbronnen van de bijen en de kwaliteit ervan alsook die van het landschap. Die studie zal dus die milieuparameters opnemen in de analyses en aanbevelingen.

Wat pesticiden betreft, heeft het plan geenszins de bedoeling om dringende beslissingen uit te stellen met als voorwendsel dat er meer wetenschappelijk onderzoek moet zijn. Integendeel, het plan voorziet dat België vooruitkomt door het guidance document van de EFSA voor de evaluatie van de impact van pesticiden op bijen te gebruiken (dat de resultaten van het recente onderzoek naar de effecten van pesticiden op bijen opneemt), terwijl op Europees niveau de beslissing om dit document te gebruiken, nog altijd niet genomen is. In dezelfde lijn zien we dat de besluitvorming rond een specifieke werkzame stof (en meer bepaald die van de familie van de neonicotinoïden) op Europees niveau op basis van de conclusies van de EFSA moeilijk blijkt, maar dat België ermee bezig is om die conclusies op nationaal niveau te analyseren en zo nodig nationale maatregelen te treffen zonder te wachten op een Europese beslissing. Die analyse zal worden uitgevoerd rekening houdend met het voorzorgsprincipe, zoals voorgeschreven in art. 1(4) van Verordening (EG) nr. 1107/2009 betreffende het op de markt brengen van gewasbeschermingsmiddelen. Alle stoffen moeten op dezelfde manier geëvalueerd worden door die methodologie toe te passen. Men kan niet vooruitlopen op de resultaten van de evaluatie. De toelatingen zullen herzien kunnen worden voor zover aangetoond is dat er geen onaanvaardbaar risico is.

Wat de gewasbeschermingsmiddelen betreft, hebben andere opmerkingen specifiek betrekking op :

- Het feit dat de in het plan voorziene acties (net als de studies van de EFSA) al dan niet betrekking hebben op *Bombus terrestris* en de wilde bijensoorten.

Voor sommige soorten van bestuivers zijn de toxiciteitstests en de blootstellingsscenario's niet vastgelegd. Voor die soorten is nog wetenschappelijke vooruitgang en kennis ter zake noodzakelijk. Naargelang die wetenschappelijke ontwikkelingen zullen die geïntegreerd worden in de schema's voor de beoordeling van de risico's van gewasbeschermingsmiddelen. Dat sluit niet uit om te werken met scenario's die de aangehaalde soorten dekken.

- Het feit dat enkel zeldzame studies synergetische effecten aantonen in geval van meervoudige residuen van gewasbeschermingsmiddelen.

Het document "EFSA Panel on Plant Protection Products and their Residues (PPR); Scientific Opinion on the science behind the development of a risk assessment of Plant Protection Products on bees (*Apis mellifera*, *Bombus* spp. and solitary bees). EFSA Journal 2012; 10(5) 2668. [275 pp.] doi:10.2903/j.efsa.2012.2668" gaat over benaderingen voor de beoordeling van het risico dat voortvloeit uit meervoudige residuen van pesticiden in bijen. Dat aspect moet in overweging genomen worden en vergt meer onderzoek.

- Het feit dat het guidance document van de EFSA voor de evaluatie van de impact van pesticiden op bijen kan leiden tot een werkoverlast voor de gewasbeschermingsindustrie en dat bepaalde methodes die nodig zijn voor de toepassing ervan, nog niet voorhanden zijn of verbeterd moeten worden.

De methodologie die voorgesteld is in het kader van actie 4.a) van het plan kan worden verfijnd op basis van geldige en aanvaardbare informatie.

- De afstemming tussen de gewestelijke en federale maatregelen en het toezicht erop, in het bijzonder omtrent glyfosaat.

Het Brussels Gewest heeft het gebruik en niet het op de markt brengen van glyfosaat verboden. De garden centers van het Brussels Gewest mogen de producten op basis van glyfosaat in alle wettelijkheid in de handel brengen, bijvoorbeeld door te verkopen aan gebruikers uit het Vlaams Gewest. De instellingen die verantwoordelijk zijn voor de controle op de daadwerkelijke toepassing van het federale verbod op de verkoop en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zijn goed geïdentificeerd: het Federale Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) en de Inspectiedienst van het Directoraat-generaal Leefmilieu van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. De federale maatregelen inzake verbod en beperking van het in de handel brengen en het gebruiken van gewasbeschermingsmiddelen worden steeds gecommuniceerd via de website Phytoweb. De beperkingen inzake het gebruik van neonicotinoïden van 2013 ter bescherming van de bijen hebben zich geuit in een grote daling van de verkoop. Er zijn geen aanwijzingen dat de controle van de federale maatregelen niet toereikend zou zijn.

- Het feit dat omhuld zaad niet opgenomen is in de statistieken inzake gebruik van de werkzame stoffen in de landbouw.

De werkzame stoffen in de omhulling van zaad zijn momenteel immers slechts gedeeltelijk en onrechtstreeks opgenomen in de statistieken met betrekking tot het op de markt brengen en het gebruiken van gewasbeschermingsmiddelen.

Wat betreft de statistieken inzake verkoop die onder de verantwoordelijkheid van de federale overheid valt, zijn de in België gebruikte en verkochte producten voor zaaizaadbehandeling effectief geregistreerd. Die hoeveelheden dekken twee soorten praktijken:

- de zaaizaadbehandeling op de boerderij voor lokaal gebruik via in België toegelaten en verkochte producten;
- de behandeling van commercieel zaad in België via in België toegelaten en verkochte producten. Een groot deel van dat zaad mag, na de behandeling, uitgevoerd worden buiten het Belgische grondgebied, wat het geval is voor het zaad van bieten dat in België verpakt is voor de Europese markt. Bovendien kan dat zaad, alvorens het een behandeling krijgt in België, op voorhand een andere bijkomende behandeling gekregen hebben in het buitenland.

Maar de omhullingsproducten die in België ingevoerd worden met zaad dat in het buitenland aangekocht is, worden niet geregistreerd in de Belgische verkoopstatistieken, aangezien het zaad binnen de EU vrij verhandeld mag worden.

De statistieken inzake het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen die onder de bevoegdheid van de gewestelijke overheden vallen, worden in Vlaanderen en Wallonië verzameld via het netwerk van de landbouwkundige boekhoudingen, en op heden werd er geen oplossing gevonden om de omhullingsproducten van het zaad dat door de Belgische landbouwers aangekocht is, daarin op te nemen.

De Dienst Gewasbeschermingsmiddelen en Meststoffen van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu was zich bewust van die grote lacune en voerde in 2014 een vrijwillig protocol met de vertegenwoordigers van de Belgische zaadsector (Semzabel) in teneinde de ingevoerde en uitgevoerde hoeveelheden gewasbeschermingsmiddelen via het behandelde zaad vast te leggen. Dat protocol zit momenteel nog in de goedkeuringsfase en heeft op heden geen officiële gegevens aangeleverd.

Wat betreft de goedkeuring van diergeneeskundige begeleiding voor de bijen, vrezen sommigen dat de expertise van de imkers niet erkend wordt en dat de begeleiding leidt tot een interventionistische aanpak koste van profylactische of niet-medicamenteuze benaderingen.

- De diergeneeskundige begeleiding streeft ernaar de samenwerking tussen imkers en dierenartsen te versterken met het oog op een wederzijdse verbetering van expertise en technieken, ongeacht of die nu preventief en biotechnisch of curatief en medicamenteus zijn. Die samenwerking moet kunnen leiden tot de meest optimale combinatie van de technieken en praktijken volgens de specifieke omstandigheden van elke imker.

In sommige opmerkingen werd om verduidelijking gevraagd of werden aanbevelingen geformuleerd met betrekking tot de onderzoeksprojecten :

- Hoe kiest men de personen/instellingen die de studies uitvoeren ?

Dat onderzoek wordt uitgevoerd door wetenschappers die geselecteerd worden door een comité van experts na publiekelijk beschikbare projectoproepen.

- Waarom is het VIROBEE-project beperkt tot Vlaanderen ?

In dit project wil men gekende en nieuwe honingbijvirussen geassocieerd met zwakke kolonies identificeren. Vlaanderen is een regio waarin de mobiliteit van de imkers bijzonder groot is (minstens even groot als in Wallonië) : de imkers kopen koninginnen in het buitenland, brengen ze mee van op reis, kopen volken om wintersterfte te compenseren, trekken met maagdelijke koninginnen naar de eilanden in Nederland en Duitsland voor eilandbevruchting, etc. In die zin kan verwacht worden dat de diversiteit aan virussen in Vlaanderen erg groot zal zijn, waardoor de kans op identificatie van relevante virussen zo hoog mogelijk is. De coördinator was ook actief binnen het EU-project Epilobee, waardoor hij beschikt over de betrokken stalen van Vlaanderen (de analyses en bewaring van de stalen gebeurde per regio). Bijgevolg is het logisch dat de promotoren vertrekken van de situatie in Vlaanderen. Uiteraard kunnen de hier ontwikkelde diagnostische tools vervolgens ook gebruikt worden voor een screening in Wallonië ; de studie in Vlaanderen kan zeker richtinggevend zijn voor Wallonië in de zin dat men reeds een zekere focus kan leggen qua doelwitvirussen.

- In het kader van APirisk lijkt een nauwer toezicht op het niveau van de invoer van bijen en stuifmeel noodzakelijk.

De resultaten van de Apirisk-studie zullen besproken worden binnen de federale Task Force teneinde te evalueren of bijkomende maatregelen noodzakelijk zijn.

- Welke matrixen zullen gebruikt worden in het kader van het BEESYN-project ?

Het studieproject BEESYN zal met verschillende matrixen rekening houden, waaronder honing, was, stuifmeel en bijenbrood.

- Het herzien van de verplichte bestrijding van distels die schadelijk zijn voor de landbouwactiviteit, lokt meerdere, soms uiteenlopende reacties uit : sommigen waren van oordeel dat de wetgeving onveranderd moest blijven terwijl anderen het nuttig vonden dat die zou worden aangepast.

- De landbouworganisaties werden door de afdeling plantenschermering van DG4 geconsulteerd in 2016 in het kader van de evaluatie en actualisering van de federale wetgeving betreffende de verplichte bestrijding van schadelijke distels (art 43 en 44 van het KB van 19 november 1987). Vervolgens werd zoals voorgescreven een advies van het wetenschappelijk Comité van het FAVV gevraagd dat goedgekeurd werd op 13/1/2017 (zie hiervoor <http://www.favv.be/wetenschappelijkcomite/adviezen/2017/>).

Momenteel is het dossier in behandeling bij het kabinet van Minister Borsus die alle elementen (inclusief de bijenproblematiek) evalueert waarna u verder zal geïnformeerd worden. Voor wat betreft de huidige wetgeving zijn er momenteel maar 4 distelsoorten gereguleerd nl. *Cirsium arvense* (L.) Scop., *Cirsium lanceolatum* (L.) Hill.), *Cirsium palustre* (L.) Scop.) en *Carduus crispus* L. terwijl er meerdere niet gereguleerde soorten distels voorkomen in België. Voor de laatst vermelde distelsoort is het steeds mogelijk geweest om een uitzondering voor natuurgebieden te bekomen.

De sensibilisatie van de burgers daaromtrent zal afhangen van de resultaten van de herziening van de wetgeving.

Andere kleinere opmerkingen :

- Door wie moeten de « maatregelen ten voordele van de bestuivers » uitgevoerd worden ?

De acties om de maatregelen en gedragingen ten voordele van de bestuivers aan te moedigen, zullen zich richten tot alle burgers, ongeacht hun beroepsactiviteiten. Op dezelfde manier zullen alle burgers geïnformeerd worden over de goede uitvoering en de resultaten van de acties van het plan, zoals dat gedaan werd voor het eerste bijenplan waarvan het overzicht voorhanden is.

- Is er een verband tussen de situatie van de huisbijen en de registratie van de imkers ?

Het verband tussen de achteruitgang van de bijen en de registratie van de imkers bij het FAVV is klein. Momenteel het kan niet langer gesteld worden dat het merendeel van de imkers niet gekend is. Momenteel is meer dan de helft (5500 van de naar schatting 10000 imkers) wel degelijk geregistreerd bij het FAVV. Er wordt continu gewerkt om dit te verbeteren.

- Welke concrete maatregelen worden overwogen voor de Aziatische hoornaar ?

De Gewesten zijn bevoegd voor de maatregelen voor de uitroeiing van de Aziatische hoornaar op hun grondgebied. De samenwerking tussen de Federale Overheid en de Gewesten wordt evenwel nog besproken binnen de Werkgroep Bijen. Het IAS-Comité voor invasieve uitheemse soorten zal ook aangesproken worden om de problematiek aan te pakken. De maatregelen zullen daar gezamenlijk besproken worden.

- Zou de introductie van bijen niet verboden moeten worden vanuit Italië in plaats van enkel vanuit de besmette gebieden ?

Eventuele handelsrestricties gebaseerd op het voorkomen van *Aethina tumida* worden geregeld op Europees niveau. Binnen de EU is er in principe altijd vrij verkeer van goederen (mits voldaan aan bepaalde sanitaire voorwaarden en controles). Imkers dienen wel gewezen te worden op het feit dat eventuele import van bijen(producten) uit regio's waar recent gevallen waren van *Aethina tumida* bepaald risico's kan inhouden.

- Is de handel in bijenstanden onderworpen aan voorzorgsmaatregelen ? Heeft dat betrekking op *Bombus terrestris* ?

Er zijn regels voor zowel het handelsverkeer als de invoer van bijen, zie : <http://www.favv-afsc.fgov.be/bijenteelt/dierengezondheid/#invoer> en <http://www.favv-afsc.fgov.be/bijenteelt/dierengezondheid/#verkeer>. Elke zending van bijen (zowel intra-EU als invoer) moet vergezeld gaan van een gezondheidscertificaat waaruit blijkt dat de bijen vóór verzending gecontroleerd werden door een officiële dierenarts en hierbij 'gezond' werden verklaard.

Bombus terrestris kan inderdaad worden vermeld in dit deel. De risico's zijn voor een groot deel dezelfde als voor *Apis mellifera* (zie o.a. voorlopige resultaten van het APIRISK project). Anderzijds hebben bedrijven die commercieel hommels produceren vaak een hoge gezondheidsstatus (o.a. irradiatie van gebruikte pollen). Bovendien worden deze hommels bijna altijd ingezet voor bestuiving in gesloten ruimtes (serres,...)

Goedkeuring van het plan

Het definitieve Plan dat de periode 2017-2019 bestrijkt, werd goedgekeurd door de minister van Energie, Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling, de minister van Middenstand, Zelfstandigen, KMO's, Landbouw en Maatschappelijke Integratie en de minister van Volksgezondheid.

Bekendmaking van het plan

Het federale bijenplan 2017-2019 en deze verklaring zijn integraal terug te vinden op de portaalsite van de Federale Overheidsdienst Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (www.consult-environnement.be / www.consult-leefmilieu.be) en via de federale portaalsite www.belgium.be.

Het federale bijenplan 2017-2019 zal ook terug te vinden zijn op de website www.info-bijen.be.

Federaal bijenplan 2017-2019

Inhoudsopgave

A.	Inleiding	4
1.	De achteruitgang van de bijen en de bestuivers in het algemeen: korte stand van zaken	4
2.	Nationale, Europese, mondiale context	5
3.	Het Federale Bijenplan 2017-2019	8
B.	Actieplan	10
1.	De beschikbaarheid van de diergeneeskundige producten die noodzakelijk zijn voor de bijenzorg verbeteren en de rol van de dierenartsen in het beheer van de gezondheid van de bijen versterken	10
a)	Goedkeuring van diergeneeskundige begeleiding voor de bijen	10
b)	Afschaffing van de bijdrage voor de toelating voor het op de markt brengen van diergeneeskundige geneesmiddelen voor de bijen	11
c)	Op Europees niveau wetgevende aanpassingen verdedigen teneinde de beschikbaarheid van diergeneeskundige geneesmiddelen voor de bijen te verbeteren	12
2.	Tools ontwikkelen om de bestrijding van bijenziektes te verbeteren	12
a)	Lancering en opvolging van Bee Best Check	13
b)	Lancering en opvolging van VARRESIST	14
c)	Ontwikkeling van scenario's voor de uitroeiing in geval van het opduiken van bijenziekten die nog niet in België aanwezig zijn	15
3.	Een monitoring van de mortaliteit van de honingbijen uitvoeren en de vermoedelijke oorzaken van deze mortaliteit beter begrijpen	15
a)	Implementatie van een programma voor een permanent en objectief toezicht op de mortaliteit van de bijen door het FAVV, gekoppeld aan een monitoring van de vaakst vermelde oorzaken van die mortaliteit (aanwezigheid en het belang van de varroa, van residuen van gewasbeschermingsmiddelen): "Healthybee"	16
b)	Lancering, onder het thema "BEESYN", van een studie voor de identificatie van de impact van chemische producten op de mortaliteit van de honingbijen in België door rekening te houden met de interacties van deze producten met de andere potentiële mortaliteitsoorzaken	17
c)	Opvolging van de afronding van BELBEES betreffende de wilde bijen en goedkeuring van de resultaten	18
d)	Lancering en opvolging van VIROBEE	19
e)	Oprichting van een « Task Force federaal onderzoek bijen »	20

4.	De risico's die samenhangen met de gewasbeschermingsmiddelen in kaart brengen, evalueren en beheren.....	20
a)	Versterkte en constante aandacht voor de risico's voor de bestuivers in het kader van de evaluatie van de gewasbeschermingsmiddelen.....	22
b)	Acties op het vlak van de neonicotinoïdes	22
5.	De risico's die samenhangen met de introductie van invasieve soorten en schadelijke organismen of met het handelsverkeer in bijen voorkomen	23
a)	Ontwikkeling van een toezichtsprogramma voor de kleine bijenkastkever in België	24
b)	Opvolging en implementatie van de maatregelen voor de preventie en de uitroeiing van de Aziatische hoornaar die bepaald zijn in de Europese EEE-Verordening....	25
c)	Lancering en opvolging van Apirisk	25
6.	De verplichte bestrijding van distels die schadelijk zijn voor de landbouwactiviteit herzien	26
7.	Voor maatregelen ten voordele van de bestuivers sensibiliseren en deze stimuleren	26
8.	Het overleg en de nationale coherentie versterken: ondersteuning van de werkzaamheden van de Werkgroep Bijen	27
C.	Nuttige links.....	29

Voorwoord

Bestuivers, zowel wilde als gedomesticeerde, geven onze landschappen vorm en zijn een pijler van onze ecosystemen en van onze biodiversiteit. Bijen leveren een essentiële bijdrage aan de kwaliteit en de stabiliteit van onze voeding, en dus aan onze gezondheid.

Ze zijn niet alleen het symbool van een natuurlijk evenwicht, maar blijven ook een sleutelrol spelen in onze maatschappij.

Honingbijen nemen daarbij een bijzondere plaats in, door de nauwe band die de mens heeft onderhouden met deze fascinerende insecten, en de imkers zorgen ervoor dat die band met ons verleden behouden blijft.

Het is om de voordelen die bijen ons leveren te beschermen, dat we dit federaal actieplan ten uitvoer zullen brengen. Dankzij nieuwe maatregelen willen we alle hefbomen waarover de federale regering beschikt inzetten om bij te dragen aan de strijd tegen het verdwijnen van de bestuivers.

We ondernemen actie om ervoor te zorgen dat bijen deel blijven uitmaken van ons leven.

A. Inleiding

1. De achteruitgang van de bijen en de bestuivers in het algemeen: korte stand van zaken

Bestuivers, bijen, hommels, enige toelichting

Bestuivers zijn de dieren, voornamelijk insecten en in het bijzonder vliesvleugeligen, die pollen verspreiden van bloem tot bloem, en zorgen voor hun bestuiving. Bijen zijn de belangrijkste bestuivers in België, maar zweefvliegen (*Diptera - Syrphidae*) en vlinders (*Lepidoptera*) spelen ook een belangrijke rol in de bestuiving, net als een beperkt aantal kevers.

Bijen zijn insecten die behoren tot de orde van de vliesvleugeligen (*Hymenoptera*). Tot die orde behoren onder meer ook de horzels, mieren en wespen, waarmee bijen vaak worden verward.

Honingbijen (*Apis mellifera*), ook gedomesticeerde bijen genoemd, behoren tot de familie van de Apidae. Dat is een soort die tienduizend jaar geleden door de mens gedomesticeerd werd voor de productie van honing, en die in België enkel in gedomesticeerde vorm voorkomt.

Tot de Apidae behoren ook de aardhommels (*Bombus terrestris*), die in wilde toestand voorkomen, maar die ook gedomesticeerd zijn sinds de jaren 80. De grote meerderheid van de bijensoorten zijn wild. In België komen 400 soorten voor.

De diensten die worden geleverd door de bijen en de andere bestuivers

Sinds meerdere jaren besteden de wetenschappers, de beleidsmakers en het grote publiek specifiek aandacht aan de bestuivers. En terecht: de bestuivers leveren ons waardevolle diensten, onder meer:

- Ze zijn een pijler van onze biodiversiteit – 90 % van de wilde bloemsoorten hangen minstens gedeeltelijk af van dierlijke bestuiving;
- Ze dragen aanzienlijk bij tot de kwaliteit en de stabiliteit van onze voeding – meer dan drie vierde van de voornaamste planten die voor onze voeding gekweekt worden, hangen op verschillende niveaus af van dierlijke bestuiving op het vlak van hoeveelheid of kwaliteit;
- En hierdoor dragen ze bij tot onze economie – 5 tot 8 % van de huidige mondiale voedselproductie, met een jaarlijkse marktwaarde van 235 tot 577 miljard US dollar, kan rechtstreeks worden toegeschreven aan dierlijke bestuiving.

Deze cijfers bevestigen reeds gekende tendensen en onderstrepen de sleutelrol van de bestuivers voor het welzijn en de welvaart van de menselijke samenleving. Deze cijfers zijn afkomstig uit het evaluatierapport van het IPBES over de bestuivers, de bestuiving en de voedselproductie dat in 2016 is gepubliceerd.

Het IPBES, Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services' (IPBES), werd in april 2012 als onafhankelijk intergouvernementeel orgaan opgericht dat open staat voor alle Lidstaten van de Verenigde Naties. Het IPBES heeft als opdracht de wetenschappelijke gegevens die wereldwijd worden gegenereerd zo transparant en onafhankelijk mogelijk te analyseren, te evalueren en samen te vatten en het effectieve gebruik ervan in de besluitvormingsprocessen te vergemakkelijken.

Huidige situatie en factoren voor de achteruitgang

In het rapport van het IPBES wordt de meest recente kennis over de bestuivers en hun stand van zaken op wereldvlak verzameld. Jammer genoeg is het nieuws niet geruststellend. Zelfs al ontbreken de wetenschappelijke gegevens voor de wilde bestuivers, toch wijzen de bestaande wetenschappelijke gegevens op een achteruitgang op regionaal en lokaal niveau in Europa.

Wat betreft de honingbijen, alhoewel we verheugd kunnen zijn over de toename van het algemene aantal bijenkorven, dienen we jammer genoeg vast te stellen dat hun aantal in sommige regio's daalt, waaronder het noorden van Europa (zie ook de resultaten van EPILOBEE, punt B. 2.). Deze daling is toe te schrijven aan de verhoogde mortaliteit tijdens de winter, maar ook aan de toenemende moeilijkheden waaraan de imkers het hoofd moeten bieden teneinde gezonde bijenkolonies te behouden.

Het multifactoriële karakter van de redenen van deze achteruitgang is onbetwistbaar. De factoren zijn gekend en onbetwistbaar: een wijziging van het grondgebruik, wat resulteert in een daling van de habitats, de diversiteit van de planten en dus de voedselbronnen; de ziektes en hun vergemakkelijkte overdracht door de handel; het gebruik van chemische producten waaronder hoofdzakelijk de gewasbeschermingsmiddelen; de introductie en de verspreiding van invasieve soorten; de klimaatverandering. Nochtans is het momenteel onmogelijk om algemene conclusies te trekken over de individuele rol van elk van deze factoren in de achteruitgang van de wilde bijen of in een uitsterving van de honingbijen.

2. Nationale, Europese, mondiale context

Mondiale context

In het kader van het nieuwe concept, "One World, One Health" van het OIE (Wereldgezondheidsorganisatie voor dieren) wordt de gezondheid van het dier nauw verbonden met de gezondheid van de mens. Het OIE zet internationale standaards op voor de dierengezondheid en dus ook voor de honingbijengezondheid.

Andere internationale instellingen die standaarden bepalen en die rechtstreeks of onrechtstreeks met de gezondheid van honingbijen verband houden zijn de CODEX ALIMENTARIUS (internationale standaards voor voeding), IPPC (International Plant Protection Convention) inclusief EPPO (European and mediterranean Plant Protection Organisation).

Bij het bepalen en opstellen van acties betreffende de gezondheid van honingbijen moet er op gelet worden dat deze in overeenstemming zijn met de internationale standaards van bovenvermelde instellingen.

De bestrijding van de achteruitgang van de honingbijen en de wilde bijen past in een mondiale context van inspanningen om de biodiversiteit en de ecosystemendiensten te behouden.

Bijgevolg maakt de bescherming van de soorten en ecosystemen die essentiële diensten voor de bestaansmiddelen en het welzijn leveren, zoals de bestuiving, sinds 2010 deel uit van de doelstellingen van Aichi voor de biodiversiteit uit het Verdrag inzake Biologische Diversiteit (CBD, één van de drie conventies van Rio). In 2015 hebben de Staatshoofden van meer dan 150 landen bovendien de doelstellingen voor duurzame ontwikkeling goedgekeurd. Eén van deze 17 doelstellingen is het behoud van de ecosystemen en de bestrijding van het verlies van de biodiversiteit, waarvan de bestuivers deel uitmaken.

De resultaten en aanbevelingen uit het hierboven vermelde rapport van het IPBES zullen als basis dienen voor de toekomstige acties waarover in het kader van deze internationale instrumenten, in het bijzonder het instrument van de CBD, zal worden beslist.

Europese context

Op Europees niveau tonen verschillende recente initiatieven, onder meer het wetenschappelijk onderzoek, het belang van deze problematiek aan.

Het project Super-B kadert in COST (European Cooperation in Science and Technology) en heeft als doel heeft wetenschappers en de actoren van het behoud van de bestuiving, waaronder onder meer de vertegenwoordigers van het overheidsbeleid, samen te brengen. Bedoeling is om de behoeften op de wetenschappelijke gegevens en op de toekomstige overheidsmaatregelen en – acties op het vlak van het behoud van de bestuivers af te stemmen.

Horizon 2020 (H2020) is het belangrijkste Europese onderzoeksprogramma. In oktober 2016 is er een oproep tot projecten H2020 over het thema van de bijen en de duurzame bestuiving gelanceerd. De kandidaat-projecten moeten beantwoorden aan een reeks van uitdagingen, waaronder een verbeterde kennis van de risicofactoren (in het bijzonder de blootstelling aan cocktails van chemische producten en hun interactie met andere factoren zoals het gebrek aan bijenvoeder).

De EFSA, de Europese Autoriteit voor voedselveiligheid, heeft in mei 2012 een interne task force opgericht samengesteld uit eenheden die betrokken zijn bij de achteruitgang van de honingbijen en de wilde bijen om een balans op te maken van de door het EFSA gerealiseerde werkzaamheden en van de activiteiten die momenteel door andere organisaties over de bijenthematiek worden gerealiseerd.

In België

De Federale overheid handelt op diverse niveaus om de bijen, voornamelijk de honingbijen, te beschermen (zie hierna). Ook de Gewesten zijn actief in het kader van het behoud van de bestuivers. Elke entiteit handelt in het kader van haar bevoegdheid, tegelijkertijd zorgt de coördinatie tussen de verschillende acties ervoor om hun effecten te optimaliseren.

De Vlaamse Gemeenschap heeft bv. recent haar bijenteeltprogramma 2017-2019 goedgekeurd die past in het kader van de Europese hulp aan de bijenteelt, waarvan de voornaamste doelstellingen bestaan uit een verbetering van de productieomstandigheden voor de bijenteelt en de commercialisatieomstandigheden voor de producten uit de bijenkorf.

Sinds 2010 zet het Waals Gewest zijn Maya Plan voort, dat als doel heeft de landbouwkundige en landschapomstandigheden die gunstig zijn voor de bijen (hagen en weiden) te herstellen en om de jongeren uit de Waalse bijenteeltsector (opleidingen en informeren op het vlak van de bijenteelt) en de Waalse gemeenten die « pro-bijen » zijn, de zogenaamde Maya-gemeenten, te ondersteunen. Het Waals Gewest levert ook inspanningen in het kader van het bovenvermelde Europese hulpverleningsprogramma voor de bijenteelt.

In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt er momenteel een onderzoeksproject met als titel « Evaluatie van de voedselbronnen voor de bijen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest » door de ULB verricht. De eerste resultaten lijken aan te tonen dat lokale voorzieningen en de stadslandbouw een uitstekende habitat voor wilde bijen kunnen zijn.

Een Nationale Werkgroep Bijen, opgericht in 2012 in het kader van het Coördinatiecomité Internationaal Milieubeleid (CCIM) en gemandateerd door de Interministeriële Conferentie Leefmilieu, verzamelt de federale en regionale overheden die bevoegd zijn voor de bescherming

van bijen. Het doel van deze werkgroep is overleg plegen en informatie uitwisselen. Deze werkgroep zorgt voor een relatieve samenhang tussen de maatregelen genomen door de betrokken overheden (zie punt 8 hieronder). De werkgroep komt minstens twee keer per jaar samen.

3. Het Federale Bijenplan 2017-2019

De federale overheid heeft het eerste Bijenplan 2012-2014 geïmplementeerd. Dit Federale Bijenplan heeft een federaal en nationaal "Bijenbestuur" ingesteld dat concrete acties heeft kunnen realiseren en talrijke veelbelovende projecten in gang heeft gezet. U kunt het Bijenplan 2012-2014, alsmede de balans vinden op: info-bijen.be.

De uitdagingen zijn talrijk, daarom heeft de federale regering een Federaal Bijenplan 2017-2019 opgesteld. In dit Plan bevinden zich zowel verschillende maatregelen die recent door de regering genomen zijn als acties die in de nabije toekomst zullen worden geïmplementeerd. Dit plan omvat 8 delen:

- De beschikbaarheid verbeteren van de diergeneeskundige producten die noodzakelijk zijn voor de bijenzorg en de rol van de dierenartsen in het beheer van de gezondheid van de honingbijen versterken
- Tools ontwikkelen om de bestrijding van bijenziektes te verbeteren
- Een monitoring van de mortaliteit van de honingbijen uitvoeren en de vermoedelijke oorzaken van deze mortaliteit beter begrijpen
- De risico's die samenhangen met de gewasbeschermingsmiddelen in kaart brengen, evalueren en beheren
- De risico's die samenhangen met de introductie van invasieve soorten en schadelijke organismen of met het handelsverkeer in bijen voorkomen
- De verplichte bestrijding van distels die schadelijk zijn voor de landbouwactiviteit herzien
- Voor maatregelen ten voordele van de bestuivers sensibiliseren en deze stimuleren
- Het overleg en de nationale coherentie versterken

Achter deze acht delen schuilen vier ambities van de regering:

- De imkers **helpen**
- De wortels van het probleem beter **begrijpen**
- De risico's beter **beheersen**
- Alle betrokken actoren **mobiliseren**

Om haar ambities waar te maken, bundelt de federale regering haar krachten in de Task Force die instaat voor de federale governance van de bijenproblematiek en die bestaat uit de volgende eenheden:

- het DG Dier, Plant en Voeding van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (FOD VVVL)
- het DG Leefmilieu van de FOD VVVL
- de Cel Contractueel Onderzoek van de FOD VVVL
- het Federaal Agentschap voor de Voedselveiligheid (FAVV)
- het Federaal Agentschap voor de Geneesmiddelen en de Gezondheidsproducten (fagg)

De verschillende hefboomen van de federale overheid - diergezondheid, de productnormen, het duurzaam gebruik van de biodiversiteit, de volksgezondheid en het wetenschappelijk onderzoek dat gelinkt is aan haar bevoegdheden – zullen op die manier worden gemobiliseerd.

De Task Force zal verantwoordelijk zijn voor de opvolging van de implementatie van het plan. Hiervoor zal de Task Force minstens twee keer per jaar samenkomen.

B. Actieplan

1. De beschikbaarheid van de diergeneeskundige producten die noodzakelijk zijn voor de bijenzorg verbeteren en de rol van de dierenartsen in het beheer van de gezondheid van de bijen versterken

Een van de meest vernoemde oorzaken van bijensterfte is de varroamijt. Imkers hebben heel wat problemen om deze parasiet te bestrijden en zich te bevoorraden met geneesmiddelen tegen deze mijt. De drie op de Belgische markt beschikbare geneesmiddelen op basis van thymol, zijn soms niet meer werkzaam door de toenemende resistentie van de varroamijt tegen deze molecule. Imkers ondervinden soms moeilijkheden om andere geneesmiddelen die beschikbaar zijn in andere Lidstaten, op legale wijze te verkrijgen. Het cascadesysteem laat toe geneesmiddelen te bekomen die toegelaten zijn in andere lidstaten via (de omweg van) de dierenarts. Hinderpalen voor de imker zijn, ofwel het gebrek aan gespecialiseerde dierenartsen, ofwel hun als te hoog ervaren erelonen.

Bovendien zijn de farmaceutische firma's niet altijd bereid vergunningsaanvragen in te dienen voor andere werkzame geneesmiddelen op de Belgische markt, daar het een gering verbruik of een klein aantal soorten (MUMS - Minor Use Minor Species) betreft waarvan de rentabiliteit als laag wordt beschouwd (zonder de kosten in rekening te brengen van de etikettering in de drie landstalen).

In toepassing van de wetgeving op de uitoefening van de diergeneeskunde kan men niets voorschrijven zonder een klinisch onderzoek van de bijenkasten (een voorschrift is noodzakelijk om het cascadesysteem te kunnen toepassen). De toepassing van het cascadesysteem stelt de dierenarts in staat om geneesmiddelen, die niet beschikbaar zijn in België, uit andere Europese Lidstaten in te voeren.

Hoe dan ook is de dierenarts een onmisbare schakel die voor de gezondheid van dieren, en hier meer specifiek, voor de gezondheid van de bijen, ingeschakeld moet worden.

a) Goedkeuring van diergeneeskundige begeleiding voor de bijen

De *Varroa destructor* mijt is een parasiet van de honingbij. Gezien de grote problemen die de Belgische imkers ondervinden om de varroamijt op een afdoende manier te bestrijden, werd met alle betrokkenen een overleg opgestart om de verschillende opties te bekijken die een praktische oplossing zouden kunnen bieden binnen het huidige wettelijke kader. Na uitgebreid overleg tussen de verschillende betrokken overheidsdiensten, de bijenteeltsector, de dierenartsenverenigingen en de Orde der dierenartsen werd besloten een koninklijk besluit betreffende de specifieke

diergeneeskundige bedrijfsbegeleiding in het kader van de bestrijding van varroase uit te werken om tegemoet te komen aan de specifieke noden van de bijenteeltsector.

De diergeneeskundige bedrijfsbegeleiding laat toe dat de verantwoordelijke voor de dieren (in dit geval de imkers) over een geneesmiddelenreserve beschikt (mag beschikken), voor zover een overeenkomst voor “diergeneeskundige bedrijfsbegeleiding” met een erkende dierenarts afgesloten wordt (werd). De keuze voor de diergeneeskundige bedrijfsbegeleiding is volledig vrijwillig voor zowel de imker als voor de dierenarts. De overeenkomst tussen dierenarts en imker kan alleen werken indien beide elkaar vertrouwen. De interactie tussen dierenarts en imker is nodig om gezamenlijk aan een gezonde bijenstand te kunnen werken.

Op grotere schaal zou een massieve toetreding van imkers een adequate behandeling tegen de varroase toegepast op het merendeel van de kolonies, kunnen inhouden, met als gevolg een daling van de globale prevalentie van de ziekte in België.

De onderhandelingen met de bijenteeltsector en de dierenartsenverenigingen over dit ontwerp van koninklijk besluit werd afgesloten midden oktober 2016.

Het ontwerp zal nu de verschillende stappen in de administratieve procedure doorlopen. De Hoge Raad van de Orde der dierenartsen heeft in de zitting van 13/10/2016 een positief advies gegeven over het ontwerp in het algemeen. De bedoeling is om deze diergeneeskundige bedrijfsbegeleiding in het kader van de bestrijding van varroase, zo snel als mogelijk van start te laten gaan.

Deze bedrijfsbegeleiding zal dus een nieuw instrument voor imkers beschikbaar maken om bij de effectieve bestrijding tegen varroa te helpen. De lijsten van dierenartsen speciaal opgeleid in de bijenteelt worden nog opgesteld en zullen te consulteren zijn op de websites van de Ordes van de dierenartsen. De imkerfederaties, die vanaf het begin bij de ontwikkeling van deze bedrijfsbegeleiding betrokken zijn, vormen de aanspreekpunten om de geïnteresseerde imker te helpen.

b) Afschaffing van de bijdrage voor de toelating voor het op de markt brengen van diergeneeskundige geneesmiddelen voor de bijen

Aangezien de markt voor geneesmiddelen voor de bestrijding en preventie van bijenziektes een zeer kleine markt is met een beperkte omzet en bovendien flinterdunne winstmarges, is de rentabiliteit voor het in de handel brengen van nieuwe geneesmiddelen voor de bestrijding en preventie van bijenziektes heel laag.

Deze problematiek uit zich op Europees niveau in een heel laag aantal vergunningen voor dergelijke producten. Hierdoor is er reeds op Europees niveau een tekort is aan vergunde geneesmiddelen voor de bijen. Op de kleine Belgische markt worden deze effecten nog uitvergroot, waardoor het aantal beschikbare producten uiterst beperkt is. Tot op heden zijn

slechts 4 producten vergund op de Belgische markt voor de bestrijding van aandoeningen bij bijen, waarvan er slechts 3 gecommmercialiseerd zijn. Dit resulteert in een tekort aan therapeutisch arsenaal voor de Belgische dierenartsen voor de behandeling van aandoeningen van bijen.

Uit contacten tussen het fagg (federaal agentschap voor geneesmiddelen en gezondheidsproducten) en vergunninghouders van geneesmiddelen voor de bestrijding en preventie van bijenziektes is gebleken dat de kostprijs voor het bekomen van een vergunning voor het in de handel brengen een barrière is voor het aanvragen van een vergunning in België. De kostprijs voor het bekomen van een vergunning voor een nieuwe actieve substantie bedraagt 9.238,01 euro. Dit terwijl soms slechts enkele honderden verpakkingen per jaar kunnen verkocht worden.

Om deze financiële drempel weg te nemen, heeft het fagg beslist om een uitzondering op de retributie mogelijk te maken voor aanvragen voor het bekomen van een vergunning voor het in de handel brengen voor geneesmiddelen op basis van nieuwe actieve substanties bestemd voor de bestrijding en preventie van bijenziektes ingediend via de nationale-, wederzijdse erkennings- of decentrale procedure. De aanvragers dienen bij de aanvraag van de vergunning duidelijk te vermelden dat zij beroep wensen te doen op deze uitzondering. Voor de post-marketing procedures blijven de normale retributies van toepassing.

c) [Op Europees niveau wetgevende aanpassingen verdedigen teneinde de beschikbaarheid van diergeneeskundige geneesmiddelen voor de bijen te verbeteren](#)

Om tegemoet te komen aan een aantal problemen in de sector van de geneesmiddelen voor diergeneeskundig gebruik, heeft de Europese Commissie in 2010 beslist om de huidig van toepassing zijnde richtlijn te vervangen door een verordening die tegemoet komt aan de problemen in de sector.

Dit ontwerp van verordening ligt momenteel ter discussie ter hoogte van de Europese Raadswerkgroepen. Onder meer het verhogen van de beschikbaarheid van diergeneesmiddelen is één van de belangrijkste objectieven van deze verordening.

Het fagg zal als vertegenwoordiger in de Raadswerkgroep de voorstellen van de Europese Commissie om de beschikbaarheid van geneesmiddelen voor de bestrijding en preventie van bijenziektes actief ondersteunen teneinde de beschikbaarheid van werkzame, vergunde producten op Europees niveau te verhogen.

2. [Tools ontwikkelen om de bestrijding van bijenziektes te verbeteren](#)

Om de bestrijding van bijenziekten te optimaliseren is het belangrijk om de verschillende bijenziekten en de impact ervan op de bijengezondheid in kaart te brengen. “Epilobee” was de

eerste studie waarbij een uniforme en wetenschappelijke monitoring van de bijengezondheid in heel België is ingevoerd. Dit project bestond uit de opvolging van de seizoensgebonden en wintermortaliteit van de honingbijen van de winter 2012-2013 tot en met de zomer 2014. Epilobee, dat een Europees project was, werd in 2014 afgerond, aangezien de doelstelling van deze studie – de uniforme opvolging van de mortaliteit bij de bijen in Europa – gehaald werd. Op 8 oktober 2015 publiceerde het Wetenschappelijk Comité van het FAVV (Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen) een advies met daarin de analyse van de resultaten van Epilobee en de aanbevelingen voor een mogelijk toekomstig bewakingsprogramma van de bijengezondheid. Eind 2016 heeft het FAVV een nieuw bewakingsprogramma voor de bijengezondheid genaamd “HealthyBee” in België opgestart. Het doel is om over een officiële, actieve en continue bewaking voor de bijengezondheid in België te beschikken .

Eenzijds zijn er verschillende ‘inheemse’ bedreigingen voor de honingbijen waarvan de varroamijt de belangrijkste is. De bestrijding van deze parasiet is onvoldoende georganiseerd en weinig efficiënt. De verbetering van de bijenteeltpraktijken is een gevoelig onderwerp. De samenwerking binnen de sector is nog niet helemaal toereikend en het opleidingsniveau van de imkers is vaak onvoldoende. Onderzoeksprojecten zoals Bee Best Check en Varresist trachten hierbij concrete oplossingen aan te reiken. Bovendien organiseert het FAVV jaarlijks een “Werkgroep Varroase” met alle betrokken partijen met als doel een geharmoniseerde en wetenschappelijk gefundeerde varroabestrijding te verspreiden naar zoveel mogelijk Belgische imkers.

Verder zijn er verschillende officiële bijenziekten zoals Amerikaans en Europees vuilbroed die door het FAVV bestreden worden.

De bestrijding van dierziekten volgt verschillende sporen: effectieve en correct gebruikte geneesmiddelen (zie hierboven punt 1), adequate bijenteeltpraktijken, de selectie van koninginnen, zorgvuldige opvolging van de gezondheid van de bijenkasten, enz ... Verschillende projecten zoals hieronder beschreven analyseren deze sporen met het oog op het voorstellen van een praktische adviezen aan de imkers.

a) Lancering en opvolging van Bee Best Check

Bee Best Check is een project dat als doel heeft een origineel instrument te ontwikkelen voor het algemene beheer van de gezondheid van de bijen voor de imkers, waardoor de bijenteeltpraktijken online zouden kunnen worden geregistreerd, deze automatisch zouden kunnen worden geëvalueerd en er voor elke imker gepersonaliseerde verbeteringspistes zouden kunnen worden voorgesteld.

Het project zal een antwoord op de volgende onderzoeksvragen moeten kunnen geven:

- Wat zijn de huidige praktijken voor het beheer van de bijenteelt die worden geïmplementeerd door de imkers en wat is het door hen vastgestelde mortaliteitspercentage?

- Zijn sommige bijenteeltpraktijken meer gelinkt dan andere aan de mortaliteit van de bijen?
- Hoe kan er een scoresysteem worden ontwikkeld, waardoor de praktijken voor het beheer van de bijenteelt van de imkers op een synthetische manier zouden kunnen worden gerapporteerd?
- Kan er een «check list»-systeem worden ontwikkeld, waardoor de bijenteeltpraktijken online zouden kunnen worden geregistreerd (Bee Best Check), deze automatisch zouden kunnen worden geëvalueerd en er voor elke imker gepersonaliseerde verbeteringspistes zouden kunnen worden voorgesteld (auto-evaluatiesysteem dat rekening houdt met de specifieke situatie van elke imker)?
- Wat zijn de bepalende factoren die ervoor zorgen dat een imker voor een bepaalde wijze van beheer kiest? (sociologische analyse) ?
- Kan men, voor een selectie van imkers, aantonen dat een wijziging van de bijenteeltpraktijken de algemene verkregen score kan wijzigen en bijgevolg het mortaliteitspercentage van de bijen kan wijzigen?
- Welke aanbevelingen kunnen er worden uitgeschreven op het vlak van goede bijenteeltpraktijken teneinde de mortaliteit van de bijen in België te doen dalen?

Het project zal begin 2018 worden afgerond. Het budget bedraagt 200.000 euro.

b) Lancering en opvolging van VARRESIST

Het doel van dit project is de identificatie van moleculaire merkers voor *Varroa*-tolerantie/resistentie bij honingbijen aan de hand van een fenotypische *Varroa*-tolerantietest.

Deze tolerantietest verloopt als volgt. Koninginnen van bewezen *Varroa*-tolerante/resistente volken afkomstig uit Noorwegen, Frankrijk, Nederland en België worden gekruist met darren van *Varroa*-sensitieve volken. Er kunnen bij de nakomelingen verschillende fenotypes gedetecteerd worden, namelijk : geen *Varroa*-reproductie (geen nakomelingen op pupa), minder *Varroa*-reproductie (1 tot 2 nakomelingen op pupa) en een normale *Varroa*-reproductie (3 of meer nakomelingen op pupa). Daarnaast wordt de *Varroa* verspreiding in een kast bestudeerd.

Dit wordt gevolgd door een “linkage” studie (genetische analyse) van de darren waarvan de nakomeling-pupae vrij blijven van *Varroa*-nakomelingmijten, en de darren waarvan de nakomeling-pupae met minstens drie *Varroa*-nakomelingmijten besmet zijn. Dit zal leiden tot de identificatie van moleculaire merkers voor *Varroa*-tolerantie/resistentie.

Er worden ook sensitieve controlekolonies in de studie opgenomen. Dit laat toe om de natuurlijke frequentie van niet-reproducerende *Varroa*-mijten in te schatten.

Tijdens de fenotypische screening worden behalve de darren ook de *Varroa*-mijten bemonsterd. De genetische variabiliteit van de reproducerende en niet-reproducerende *Varroa*-mijten zal bepaald worden om de eventuele invloed van de parasiet op het fenotype te kunnen inschatten.

In het laatste jaar van het project zal tot slot een screening uitgevoerd worden naar de geïdentificeerde moleculaire merkers van *Varroa*-tolerantie/resistentie in de Belgische bijenstapel.

Het project zal in het eerste semester 2018 worden afgerond. Het budget bedraagt 400.000euro.

c) **Ontwikkeling van scenario's voor de uitroeiing in geval van het opduiken van bijenziekten die nog niet in België aanwezig zijn**

We kunnen nooit uitsluiten dat een welbepaalde ziekte die niet in België aanwezig is ooit in ons land zou opduiken. Bijgevolg wordt de epidemiologische situatie van verschillende bijenziektes in de Europese Unie, maar ook in derde landen, regelmatig geëvalueerd en, indien nodig, worden er maatregelen genomen.

Bij wijze van voorbeeld dook de kleine bijenkastkever voor het eerst in de EU, in Italië, in 2014 op. Ondanks de bestrijdingsmaatregelen die door de Italiaanse overheid werden genomen, lijkt de kleine bijenkastkever zich goed te hebben gevestigd en blijkt zijn uitroeiing moeilijk te zijn. Gelet op de nauwe banden tussen Italië en ons land, is het risico op een introductie van de kleine bijenkastkever op ons grondgebied reëel. Teneinde zich zo goed mogelijk voor te bereiden, wordt er momenteel een scenario voor de uitroeiing ervan in de crisiscel van het FAVV ontwikkeld. Dit scenario heeft als doel elke introductie van de kleine bijenkastkever in ons land op te sporen teneinde zijn definitieve vestiging te voorkomen. In dit scenario worden de verschillende te implementeren bestrijdingsmaatregelen beschreven en hierdoor kunnen alle betrokken personen op de hoogte worden gehouden en op een noodsituatie worden voorbereid.

3. Een monitoring van de mortaliteit van de honingbijen uitvoeren en de vermoedelijke oorzaken van deze mortaliteit beter begrijpen

We hebben vastgesteld dat de bijen aan een grote druk worden onderworpen. Deze druk alleen of in combinatie tast vermoedelijk de gezondheid en de immuuncapaciteit van de bijen aan en zou op die manier kunnen bijdragen tot de verhoogde mortaliteit die in Europa en meer specifiek in België wordt vastgesteld.

België had immers, vergeleken met alle andere Europese landen die aan het project Epilobee deelnamen, één van de hoogste mortaliteitspercentages voor kolonies.

Er werden heel wat onderzoeken en studies gewijd aan de diverse pathologieën die de honingbijen aantasten (varroase, virussen, Amerikaanse vuilbroed, noseose) en hun eventuele gecombineerde effecten. Het Europese project Epilobee heeft evenwel aangetoond dat de prevalentie van ziektes zoals de vuilbroeden en noseose laag is, hoewel er een aanzienlijke sterfte in de kolonies bestaat.

De aandacht voor de pesticiden, waaronder hoofdzakelijk de zogenaamde systemische pesticiden, is de laatste jaren enorm toegenomen en heeft geleid tot talrijke onderzoeken rond de gevolgen van pesticiden voor de bijen.

Ook andere factoren die de gezondheid van de bijen aantasten, werden onderzocht. Onderzoekers hebben zich gebogen over de impact van de praktijken en de landbouwsystemen, bijvoorbeeld de gevolgen voor de bestuivers van stroken met wilde bloemen rond akkers. De impact van de klimaatverandering op de voeding en de biologische cyclus van de bestuivers werden ook onderzocht.

Er blijven evenwel nog verschillende onbekende factoren bestaan die de wetenschap nog moet uitklaren: wat is het relatieve belang van elk van deze factoren op het terrein, en meer bepaald het besmettingsniveau door chemische producten? Wat zijn de gevolgen van de combinatie van sommige van deze factoren?

Is de verhoogde mortaliteit uitzonderlijk of is dit een tendens op lange termijn? Welke actiepijstes kunnen naar voren worden gebracht om deze milieudruk en de ermee samenhangende risico's op een uitsterving van de bijen te beperken? Hoe moeten hun effecten worden gemeten?

Het is dus van belang om met grote zekerheid te bepalen welke factor/en hoofdzakelijk verantwoordelijk is/zijn voor de achteruitgang teneinde de federale preventiemaatregelen en de adequate beheersmaatregelen te kunnen bepalen en middelen te kunnen krijgen, waardoor een wetenschappelijk stevige en regelmatige opvolging kan worden verricht.

- a) Implementatie van een programma voor een permanent en objectief toezicht op de mortaliteit van de bijen door het FAVV, gekoppeld aan een monitoring van de vaakst vermelde oorzaken van die mortaliteit (aanwezigheid en het belang van de varroa, van residuen van gewasbeschermingsmiddelen): "Healthybee"

Gelet op het belang van bijkomend onderzoek naar de bijengezondheid en rekening houdend met de positieve respons van de Belgische imkerij op het project "Epilobee", besliste het FAVV om op Belgisch niveau een nieuw bewakingsprogramma voor de bijengezondheid op te starten. Om de bijengezondheidsproblematiek zo globaal mogelijk aan te pakken, startte het FAVV in het najaar van 2016 het "HealthyBee-project" op. Binnen het project worden 200 imkers 3 keer bezocht: een eerste keer in het najaar van 2016 om de initiële gezondheid van de bijenstanden te bepalen. Een tweede en een derde bezoekreeks volgen in het voorjaar en de zomer van 2017 waarbij de winter- en seizoenssterfte van de opgevolgde kolonies zal nagegaan worden. In dit project wordt de bijensterfte op een objectieve manier bepaald en worden de mogelijke verbanden tussen de bijensterfte enerzijds en de factoren die het vaakst worden vernoemd als mogelijke oorzaak ervan anderzijds onderzocht. Hiertoe zullen verschillende bijenziekten

(varroa, nosema, vuilbroed,...) bestudeerd worden en wordt in elke bezocht bijenstand een stuifmeelstaal genomen voor analyse op chemische residuen (van o.a. pesticiden, fungiciden,...). In het programma is ook een verhoogde bewaking van de kleine bijenkastkever voorzien (zie ook punt 2c).

De eindresultaten van het project 2016-2017 worden verwacht tegen eind 2017. Het doel is om deze bewaking de komende jaren voort te zetten.

Om een accuraat antwoord te kunnen bieden op meldingen van acute bijensterfte, die mogelijk te wijten is aan intoxicatie door pesticiden, heeft het FAVV in 2013 een draaiboek geïmplementeerd. Imkers die menen dat hun bijen gestorven zijn ten gevolge een pesticidenintoxicatie, kunnen beroep doen op het FAVV dat hierna kan overgaan tot verder residuonderzoek.

Verder voert het FAVV ook passief toezicht uit op de bijengezondheid. Elke verdenking van de aanwezigheid van Amerikaans en Europees vuilbroed, acariose, de kleine bijenkastkever (*Aethina tumida*) of de *Tropilaelaps*smijt moet gemeld worden aan het FAVV. Na ontvangst van dergelijke melding gaat het FAVV onmiddellijk ter plaatse voor het uitvoeren van een klinisch onderzoek van de bijen, eventueel aangevuld met laboratoriumonderzoek. Ook alle omliggende bijenstanden worden onderzocht door het FAVV. Op deze manier werden in de periode 2014-2016 ruim 60 haarden van Amerikaans en Europees vuilbroed ontdekt en werden vele tientallen bijenstanden door het FAVV bezocht. Het FAVV blijft werken aan het optimaliseren van deze bewaking.

- b) Lancering, onder het thema “BEESYN”, van een studie voor de identificatie van de impact van chemische producten op de mortaliteit van de honingbijen in België door rekening te houden met de interacties van deze producten met de andere potentiële mortaliteitsoorzaken

Gelet op de hierboven in kaart gebrachte onbekende factoren, werd beslist om een studie in het kader van het contractueel onderzoek en in samenwerking met het Directoraat-generaal Leefmilieu te financieren. De resultaten van deze studie moeten een antwoord op de volgende vragen in de specifieke Belgische context kunnen geven:

- Wat is het niveau van chemische besmetting van de kolonies en wat is de oorsprong van die besmetting (zowel op basis van de reeds beschikbare gegevens als op basis van nieuwegegevens over de blootstelling) ?
- In welke mate kan een dergelijke besmetting de toekomst van de kolonie bepalen: genetisch, gehalte aan pathogenen/parasieten, voedingstoestand, klimatologische omstandigheden en gebruik van de bodem in de buurt (aan de hand van epidemiologische studies en door tests te ontwikkelen in (semi)gecontroleerde omstandigheden) ?
- Welke aanbevelingen kunnen er worden voorgesteld voor de problematiek van kolonieverlies op verschillende niveaus: besluitvorming (toelating en gebruik van

geneesmiddelen en/of pesticiden, beheer van de gezondheid van de bijen), wetenschap (onderzoeksvragen) en praktijk (landbouw- en bijenteeltpraktijken)?

- Hoe een toolbox uitwerken met indicatoren voor de gezondheid van de bijen en voor de blootstelling aan pesticiden, methodes voor toezicht op pesticiden uitgevoerd via de bijen of rendabele programma's voor monitoring van de bijensterfte.

De studie moet aanbevelingen tot federale maatregelen kunnen verschaffen, met als doel de blootstelling aan de dominante stressfactoren te beperken, waaronder aanbevelingen die betrekking hebben op verschillende van de volgende punten:

- de toelatingsprocedure voor geneesmiddelen
- de toelatingsprocedure voor gewasbeschermingsmiddelen
- de toelatingsprocedure voor biocideproducten
- het federaal reductieprogramma voor pesticiden
- de adviezen op het vlak van de bestrijding van de varroase die zijn gepubliceerd door het FAVV
- de implementatie van de programma's betreffende het toezicht op de reële blootstelling van de bijen aan clothianidine, thiamethoxam, fipronil en imidacloprid in toepassing van Richtlijn 2010/21/EU.

Deze studie zal worden opgestart in het tweede semester 2017 en zal maximaal 3 jaar duren. Het budget bedraagt 400.000euro.

c) [Opvolging van de afronding van BELBEES betreffende de wilde bijen en goedkeuring van de resultaten](#)

Het project BELBEES ("Multidisciplinary assessment of BELgian wild BEE decline to adapt mitigation management policy") werd gefinancierd voor 4 jaar en het budget bedraagt 1.300.000 euro in het kader van BRAIN-be, het federaal kaderprogramma voor onderzoek, dat het mogelijk maakt om zowel tegemoet te komen aan de kennisbehoeften van de federale departementen als om steun te bieden aan het wetenschapspotentieel van de Federale Wetenschappelijke Instellingen (FWI).

Dit onderzoeksproject, dat wordt gefinancierd in het kader van de eerste oproep tot projecten van as 1 (Ecosystemen, biodiversiteit, evolutie), heeft tot doel gegevens te verzamelen en te analyseren over de recente veranderingen in de populaties van wilde bijen, en de respectieve rol te evalueren van de vermoedelijke oorzaken van die achteruitgang, teneinde concrete voorstellen te formuleren om de bestuivingsdienst te herstellen. Er zouden andere projecten in het kader van toekomstige oproepen tot projecten kunnen worden ingediend.

Het project zal eind 2017 worden afgesloten. Vervolgens zal het noodzakelijk zijn om de resultaten en de aanbevelingen hiervan te analyseren en deze te integreren in de discussies over de toekomstige en huidige maatregelen (zie punt d) hieronder).

De federale Task Force Bijen zal bijzonder veel belang hechten aan de resultaten die betrekking hebben op de impact van de klimaatverandering, enerzijds, en het gebruik van pesticiden, anderzijds, op de wilde bijen.

d) Lancering en opvolging van VIROBEE

De grote aantallen bijenkolonies die de imkers de laatste jaren tijdens de winter verliezen noemt men in Europa Winter Loss (WL), in de Verenigde Staten *colony collapse disorder* (CCD). De *Varroa destructor* mijt en infecties met *Nosema ceranae* (Microsporidia) werden reeds geïdentificeerd als mogelijke factoren geassocieerd met WL, hoewel een groot deel van de dode kolonies onverklaard blijft. Ook een aantal virussen wordt geassocieerd met ziektes van honigbijen.

Het Rega-Instituut (KU Leuven) optimaliseerde recent een methode om virussen op te sporen via metagenoomanalyse. In een preliminaire studie werd deze methode gebruikt om het viroom van Belgische honigbijen te onderzoeken. Onverwacht, bracht deze analyse naast een aantal gekende bijenvirussen ook een hele reeks van onbekende virussen aan het licht die zeer ver verwant zijn aan gekende virussen.

De hypothesen van deze studie zijn dan ook dat het viroom van de honigbij voor een groot deel onbekend is, dat sommige van deze ongekende virussen een cruciale rol spelen bij het ontstaan van WL en CCD wereldwijd, en dat het bestrijden van dergelijke virussen een gunstig effect zal hebben op de algemene gezondheid van bijenpopulaties. Dit project beoogt het beantwoorden van de volgende onderzoeksvragen:

VRAAG 1: Welke ongekende honigbijvirussen zijn er in Vlaanderen? Onze geoptimaliseerde screeningsmethode zal gebruikt worden om het viroom van de honigbij in Vlaanderen in detail te bepalen.

VRAAG 2: Wat is de verspreiding en prevalentie van deze nieuwe (en gekende) virussen in Vlaanderen? q(RT)-PCR testen zullen geoptimaliseerd worden voor een selectie van relevante virussen, en 300 bijenkolonies uit heel Vlaanderen zullen gescreend worden voor de aanwezigheid en de virale lading van deze virussen.

VRAAG 3: Welke virussen zijn geassocieerd met WL in Vlaanderen? Statistische analyses zullen uitgevoerd worden om correlaties te bepalen tussen gestorven kolonies en de aanwezigheid van bepaalde virussen, of de virale lading van bepaalde (combinaties) van virussen.

VRAAG 4: Kunnen we virussen isoleren die geassocieerd zijn met WL? We zullen trachten virussen geassocieerd met WL te isoleren, wat ons in de toekomst zal toelaten om strategieën te ontwikkelen om deze virussen te detecteren en te bestrijden.

Het project zal eind 2018 worden afgesloten. Het budget bedraagt 248.000 euro.

e) Oprichting van een « Task Force federaal onderzoek bijen »

Op initiatief van de federale overheid werden er talrijke onderzoeken op het vlak van de gezondheid en de achteruitgang van de bijen uitgevoerd. Dit Plan omvat op zijn beurt talrijke ambitieuze onderzoeksprojecten die via de Cel Contractueel Onderzoek gefinancierd worden.

Teneinde deze onderzoeken zo goed mogelijk te gebruiken, dient te worden gegarandeerd dat:

- 1) de resultaten van deze onderzoeken resulteren in concrete aanbevelingen voor de imkers of regering en haar administraties
- 2) de noodzakelijke links tussen deze verschillende onderzoeken zouden worden gelegd;
- 3) de eventuele lacunes en toekomstige behoeften in kaart zouden worden gebracht om nieuwe onderzoeksprojecten op de best gepaste wijze te oriënteren.

Daarom zal de Task Force worden ingedeeld in een « Task Force Federaal Onderzoek Bijen », adviesgroep voor interfacereflectie tussen de wetenschap en het overheidsbeleid.

Deze Task Force, die bestaat uit de betrokken administraties, zal bijgevolg met de wetenschappers worden uitgebreid die betrokken zijn bij de federale onderzoeksprojecten of met andere wetenschappelijke experts teneinde de resultaten van deze onderzoeken toe te lichten. Deze Task Force Federaal Onderzoek Bijen zal minstens één keer per jaar vergaderen en hierdoor zal een geïntegreerde visie op de lopende projecten kunnen worden verkregen, zullen de gegevens hiervan maximaal kunnen worden gevaloriseerd en de prioriteiten voor onderzoeksprojecten voor de toekomst bepaald worden.

4. De risico's die samenhangen met de gewasbeschermingsmiddelen in kaart brengen, evalueren en beheren

Gewasbeschermingsmiddelen zijn ontworpen om schadelijke organismen te elimineren. Alhoewel er wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke selectiviteit van deze middelen, kan niet worden ontkend dat vele middelen wel degelijk een min of meer negatieve impact kunnen hebben op andere soorten dan de geviseerde schadelijke doelsoorten. Vooral voor insecticiden moet bij de evaluatie van een aanvraag tot toelating van een gewasbeschermingsmiddel bijzondere aandacht worden besteed aan de eventuele impact op bijen en andere niet-doelarthropoden.

Deze evaluatie van gewasbeschermingsmiddelen vindt plaats in toepassing van de Verordening (EG) nr. 1107/2009 betreffende het op de markt brengen van gewasbeschermingsmiddelen. Deze EU-wetgeving, die bindend en rechtstreeks van toepassing is in alle lidstaten van de EU, voorziet in een dubbele procedure: een goedkeuring van de werkzame stof op EU-niveau en een toelating van het gewasbeschermingsmiddel op nationaal niveau. Dit laatste gebeurt weliswaar volgens de geharmoniseerde regels van de Verordening, met name wat betreft de studies die moeten worden ingediend ter ondersteuning van een aanvraag tot toelating (de gegevensvereisten) en wat betreft de methodiek die moet worden gevolgd bij de evaluatie en de criteria die moeten worden gerespecteerd voor de toelating (de Uniforme Beginselen).

In het kader van de toelatingsprocedure worden alle studies grondig geëvalueerd volgens de Uniforme Beginselen. Zo nodig worden in de toelating risicobeperkende maatregelen opgenomen die moeten toelaten de negatieve impact van gewasbeschermingsmiddelen te minimaliseren.

De voorbije jaren heeft er veel wetenschappelijk onderzoek plaatsgevonden naar de mogelijke impact van gewasbeschermingsmiddelen op bijen. Daarbij zijn nieuwe inzichten tot ontwikkeling gekomen, zoals een beter begrip van subletale effecten van sommige middelen (impact op het gedrag bij voorbeeld), van chronische effecten, en van effecten op de ontwikkeling (zoals effecten op bijenbroed). Andere aspecten, zoals bij voorbeeld een mogelijke synergistische negatieve impact van een combinatie van insecticiden en fungiciden, vergen nog bijkomend onderzoek.

Deze nieuwe wetenschappelijke inzichten worden geleidelijk aan in de EU-methodologie geïncorporeerd. In 2013 werden de gegevensvereisten aangepast (door de Verordeningen (EU) nr. 283/2013 en 284/2013, respectievelijk voor de werkzame stof en voor het gewasbeschermingsmiddel). Voor bijen werden de gegevensvereisten significant uitgebreid, met name op het vlak van chronische toxiciteit, subletale effecten en effecten op de ontwikkeling.

De European Food Safety Authority (EFSA) heeft op vraag van de Europese Commissie in 2013 een Guidance Document ontwikkeld dat deze nieuwe inzichten eveneens integreert in de risicobeoordelingsmethodiek (Guidance on the risk assessment of plant protection products on bees (*Apis mellifera*, *Bombus* spp. and solitary bees)). Dit Guidance Document moet het onderdeel gewijd aan bijen uit het SANCO guidance document voor terrestrische ecotoxicologie (SANCO/10329/2002) vervangen. Opdat het nieuwe Guidance Document gebruikt zou kunnen worden, moet het in principe eerst door de Europese Commissie worden aangenomen, wat tot op heden nog niet is gebeurd. De Commissie is daartoe bezig met het opstellen van een implementeringsplan, dat voorziet in een stapsgewijze toepassing van het Guidance Document. Maar de aanneming van dit document sleept nu al jaren aan. Parallel daarmee werkt de

Commissie aan een aanpassing van de Uniforme Beginselen ten einde de huidige toelatingscriteria beter te laten aansluiten op het Guidance Document.

a) **Versterkte en constante aandacht voor de risico's voor de bestuivers in het kader van de evaluatie van de gewasbeschermingsmiddelen**

Opdat de nieuwe wetenschappelijke inzichten inzake de effecten van gewasbeschermingsmiddelen op bijen in rekening zouden kunnen worden gebracht, is het van belang dat de nieuwe gegevensvereisten van de Verordeningen (EU) nr. 283/2013 en 284/2013 en de methodologie van het EFSA bee Guidance Document zo snel mogelijk worden toegepast. Vandaag is de situatie als volgt: de nieuwe gegevensvereisten zijn van toepassing voor de meeste types van aanvragen. Dossiers overeenkomstig deze vereisten worden dus reeds effectief ingediend, maar door het feit dat het nieuwe EFSA Guidance Document nog niet is aangenomen door de Commissie en de Uniforme Beginselen nog niet zijn aangepast, stelt zich een probleem inzake de evaluatie van deze dossiers in lijn met de nieuwste wetenschappelijke inzichten.

België evalueert nu al de dossiers van werkzame stoffen overeenkomstig de nieuwe Europese vereisten. Bovendien, en om de werkwijze voor andere dossiers te verduidelijken heeft de Dienst Gewasbeschermingsmiddelen en meststoffen een document opgesteld waarbij duidelijk wordt gepreciseerd in welke gevallen en vanaf wanneer:

- de nieuwe gegevensvereisten van toepassing zijn
- het EFSA Guidance Document (of onderdelen ervan) wordt aangewend voor de beoordeling van de studies ingediend in de context van nationale aanvragen tot toelating.

Dit document is beschikbaar op www.phytoweb.be sinds eind januari 2017 en wordt vanaf aanneming toegepast. Het voorziet in een heldere communicatie naar de aanvragers toe.

b) **Acties op het vlak van de neonicotinoïdes**

De neonicotinoïden zijn de groep van gewasbeschermingsmiddelen die het vaakst in vraag wordt gesteld als het gaat over de mogelijke negatieve impact op bijen. Sommige insecticiden van deze groep vertonen inderdaad een extreme acute toxiciteit voor bijen. Er werden ook subletale effecten zoals verstoringen van het gedrag vastgesteld. Het is dan ook zonder meer gerechtvaardigd dat aan deze groep bijzondere aandacht wordt besteed als het gaat over de impact op bijen. Ook op EU-niveau is dat het geval. Momenteel lopen er op dat niveau verschillende initiatieven met betrekking tot de neonicotinoïden imidacloprid, thiamethoxam en clothianidin:

- o De procedure tot eventuele vernieuwing van de EU-goedkeuring; deze procedure bevindt zich nog in een beginstadium.

- Een procedure inzake de beoordeling van de zogenaamde bevestigende gegevens; deze werden vereist uit hoofde van Verordening (EU) nr. 485/2013 waarmee in 2013 tot beperkingen van de goedkeuringen van deze drie stoffen werd besloten. Deze gegevens werden ingediend en beoordeeld door de rapporterende lidstaat. Nu is het nog wachten op de EFSA Conclusies.
- Een procedure inzake de beoordeling van gegevens die resulteren uit een data call-in die EFSA in opdracht van de Europese Commissie in 2015 heeft gelanceerd. Ook hier is het wachten op de imminente EFSA conclusies.
- Een procedure met betrekking tot de risico-evaluatie voor de andere toepassingen van de betrokken stoffen dan als granulaten of als zaaizaadbehandelingsmiddelen. Hiervoor zijn de EFSA-Conclusies reeds beschikbaar sinds augustus 2015, maar is de besluitvorming door de Europese Commissie nog niet afgerond.

Uit dit laatste puntje blijkt opnieuw dat de besluitvorming op EU-niveau complex en zeer langdurig is. Daarom zal op Belgisch niveau uiterlijk in het eerste semester van 2017 een evaluatie verricht door de Dienst Gewasbeschermingsmiddelen en Meststoffen van de EFSA Conclusies van 2015 aan het Erkenningscomité voor de bestrijdingsmiddelen worden voorgelegd.

Zodra de EFSA Conclusies volgend uit de drie andere hogergenoemde procedures beschikbaar komen zullen deze worden geanalyseerd door de Dienst Gewasbeschermingsmiddelen en Meststoffen, en zal binnen de zes maanden een verslag met een voorstel van maatregelen aan het Erkenningscomité worden voorgelegd.

Indien nodig en op basis van deze wetenschappelijke informatie, zullen nieuwe intrekkingen van neonicotinoïden producten worden voorgesteld.

5. De risico's die samenhangen met de introductie van invasieve soorten en schadelijke organismen of met het handelsverkeer in bijen voorkomen

Het risico van verspreiding van invasieve soorten (zowel dieren als planten) door internationale en intracommunautaire activiteiten (transport, toerisme, etc.) binnen de EU en internationaal is reëel. Bovendien wordt door het commercialiseren van gedomesticeerde bijen ook gedomesticeerde bijen van buiten de EU ingevoerd en binnen de EU getransporteerd. Deze bijen moeten uiteraard vrij zijn van bijenziekten en een gezondheidscertificaat moet dat kunnen aantonen. Hetzelfde geldt voor ingevoerde planten. Wat een risicofactor zou kunnen betekenen voor zowel bijen alsook plantengezondheid is de overdracht van bijenziekten door ingevoerde planten en vice versa. Hierdoor kunnen ook onze inheemse en gedomesticeerde bijen alsook planten door invasieve soorten bedreigt worden.

De Aziatische hoornaar, *Vespa velutina* of de geelpotige hoornaar, is jammer genoeg een wel gekend voorbeeld hiervan. Deze soort is afkomstig uit Zuidoost-Azië en werd in 2004 in

Frankrijk ontdekt en heeft zich sindsdien in dertien departementen in het zuidwesten van Frankrijk ingeburgerd. De Aziatische hoornaar zou met 100 km per jaar oprukken en zou reeds in België vastgesteld zijn. Het is een roofvijand van de honingbij. Als carnivoor dringt hij de bijenkorven binnen en voedt hij zich met bijen waardoor hij aanzienlijke schade veroorzaakt.

Een ander reëel risico is recent opgedoken : de kleine bijenkastkever. Deze parasiet kan een verhoogde mortaliteit in de kolonie veroorzaken of ervoor zorgen dat de bijen wegvlugten. De aanwezigheid van de kleine bijenkastkever (*Aethina tumida*) werd in september 2014 voor het eerst in Europa, meer bepaald in Italië, gesignaleerd. Sindsdien blijft de parasiet voor problemen zorgen in de regio Calabrië. De bijenteelt is sterk ontwikkeld in het zuiden van Italië. Dit is een belangrijk gebied voor de exploitatie van bepaalde nectarproducenten (met name citrusvruchten, kastanje en eucalyptus). Sommige imkers produceren er zwermen, pakketbijen en koninginnen die naar andere streken in Italië en naar het buitenland worden uitgevoerd. Ook het vervoer van fruit of de verplaatsing van occasionele gastheren (zoals hommels) kan eveneens bijdragen tot de verspreiding van deze parasiet. De kleine bijenkastkever vormt een ernstige bedreiging voor de bijengezondheid. Het risico op de introductie in België van de kleine kastkever door de invoer van bijen afkomstig van besmette regio's is reëel. Hierdoor besliste het FAVV om een draaiboek uit te werken met maatregelen om de kever uit te roeien indien deze in België zou opduiken. De invoer van bijen uit besmette regio's in Italië is momenteel verboden.

a) Ontwikkeling van een toezichtsprogramma voor de kleine bijenkastkever in België

De kleine bijenkastkever (*Aethina tumida*) is een parasiet van kolonies van honingbijen.

In september 2014 dook de kleine bijenkastkever, voor het eerst op in Zuid-Italië. Tot dan was Europa officieel vrij van deze parasiet, die officieel bestreden wordt in de ganse EU. De kleine bijenkastkever vormt een ernstige bedreiging voor de honingbijenpopulatie in Europa. De situatie in Noord-Amerika en Australië bewijst dat het nagenoeg onmogelijk is om de kever uit te roeien eens hij gevestigd is in een bepaald gebied. Het sanitair beleid ten aanzien van deze parasiet moet er dan ook op gericht zijn de kever zo snel mogelijk te detecteren.

Om dit te bereiken heeft het FAVV een actief bewakingsprogramma voor de kleine bijenkastkever uitgewerkt, waarbij de focus wordt gelegd op de risicogebieden voor insleep van de kever, met name de gebieden rondom internationale havens en luchthavens van waaruit bijen, bijenmateriaal, maar ook fruit, exotische planten (de aarde kan larven van de kever bevatten), enz. België binnenkomen. Per risicogebied worden 3 bijenstanden (=sentinelbijenstanden) geselecteerd voor verdere opvolging. De geselecteerde bijenstanden worden 3 keer per jaar visueel gecontroleerd op de mogelijke aanwezigheid van de kleine bijenkastkever. In 2016 en 2017 wordt hiervoor gebruik gemaakt van de imkerbezoeken in het kader van het HealthyBee-project (zie verder punt 3a) om deze visuele controles uit te voeren. Naast de sentinelbijenstanden, wordt in elke Belgische bijenstand die door het FAVV geïnspecteerd wordt

(n.a.v. het HealthyBee-project of een andere FAVV-missie), ook gecontroleerd of in de bijenstand geen verdachte kevers aanwezig zijn.

Het FAVV zet ook sterk in op informeren en sensibiliseren van de imkers. Sinds het opduiken van de kleine bijenkastkever in Italië, heeft het FAVV de sector meermaals geïnformeerd over de situatie.

Alle imkers die door het FAVV bezocht worden in het kader van het HealthyBee-project ontvangen een informatiefiche met daarin de karakteristieken van de kever, wat de doen in geval van verdenking, enz. Ook op de FAVV-website is actuele informatie over de kever terug te vinden.

b) Opvolging en implementatie van de maatregelen voor de preventie en de uitroeiing van de Aziatische hoornaar die bepaald zijn in de Europese EEE-Verordening

Op 1 januari 2015 is EU-Verordening nr. 1143/2014 met als doel de nefaste gevolgen van invasieve exotische soorten te voorkomen en te verminderen in werking getreden. In deze Verordening worden een reeks van maatregelen gedefinieerd die op elk organisme van toepassing zijn dat opgenomen is in de lijst met invasieve exotische soorten die zorgwekkend zijn voor de Europese Unie (of Europese lijst).

Er is een eerste lijst met 37 soorten in het Publicatieblad van de Europese Unie op 13 juli 2016 gepubliceerd: 21 van deze soorten hebben zich reeds in België gevestigd, 11 soorten zouden er zich binnenkort kunnen vestigen en 5 soorten zullen er zich waarschijnlijk niet vestigen, want ze passen zich beter aan in subtropische of mediterrane klimaatomstandigheden.

Op de Europese lijst met soorten bevindt zich de Aziatische hoornaar. De federale overheid zal controlemaatregelen aan de grenzen, die bepaald zijn in de Europese EEE-Verordening, implementeren. De federale overheid zal nauw samenwerken met de Gewesten die ervoor bevoegd zijn om de Aziatische hoornaar op hun grondgebied te voorkomen en uit te roeien.

c) Lancering en opvolging van Apirisk

De afdeling contractueel onderzoek van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu financiert een project dat de “insleep van pathogenen via stuifmeel, bijen en bijenteeltproducten: identificatie van risico ter bescherming van plant en pollinator” (RT 15/5 project - APIRISK) nader onderzoekt.

Dit onderzoeksproject heeft als doel om een formulering van aanbevelingen voor sanitaire risicobeperking rekening houdend met bestaande (internationale) aanbevelingen te geven.

Volgende onderzoeksvragen moeten beantwoord worden:

Voor het luik plantengezondheid:

- Welke fytopathogenen (quarantaine organismen) zijn aanwezig in ingevoerd stuifmeel en op ingevoerde bijen?

- Wat is het risico van het gebruik van ingevoerd stuifmeel en bijen op overdracht en verspreiding van fytopathogenen (quarantaine organismen) in de fruitteelt?

Voor het luik diergezondheid (bijengezondheid):

- Welke pathogenen voor bijen en andere bestuivers zijn aanwezig in ingevoerd stuifmeel (hand-verzameld en honingbij-verzameld stuifmeel), ingevoerde bijen en bijenteeltproducten (honing)?
- Wat is het risico bij invoer van bijen en bijenteeltproducten op overdracht en verspreiding van pathogenen voor bijen en andere gekweekte bestuivers zoals hommels?

Het budget voor dit project is € 350.000.

De startdatum van het project is 1/3/2016 en de einddatum 28/2/2019 (36 maanden).

6. De verplichte bestrijding van distels die schadelijk zijn voor de landbouwactiviteit herzien

In de federale wetgeving, met name het koninklijk besluit betreffende de bestrijding van voor planten en plantaardige producten schadelijke organismen, wordt erin voorzien dat de burgers ertoe verplicht zijn om met alle mogelijke middelen de bloei, de ontwikkeling en de verspreiding van het zaad van distels die schadelijk zijn voor de landbouwactiviteit te verhinderen. Sommige distelsoorten kunnen zich immers op akkers verspreiden en een bron van aanzienlijke last voor de landbouwers zijn. Distels zijn nochtans ook een niet te verwaarlozen voedingsbron voor de wilde en honingbijen en ook voor andere bestuivers.

- a) De wetgeving betreffende de verplichte bestrijding van schadelijke distels (KB 19/11/87 art 43 en 44) wordt momenteel geëvalueerd en mogelijks herzien rekening houdend met de bijenteelt en de beschikbare wetenschappelijke gegevens.. Hiervoor wordt de courante wetswijzigingsprocedure gevolgd die in 2016 opgestart werd.
- b) Op basis van de resultaten van bovenstaande beoordeling zullen de burgers moeten worden gesensibiliseerd voor duurzame praktijken betreffende het beheer en de uitroeiing van distels voor landbouwactiviteiten, wat gepaard moet gaan met deze herziening van de wetgeving. Er zullen specifieke communicatieacties kunnen worden gerealiseerd in dit kader.

7. Voor maatregelen ten voordele van de bestuivers sensibiliseren en deze stimuleren

De laatste jaren werd er aanzienlijke vooruitgang geboekt op het vlak van het informeren en het sensibiliseren van het publiek en de stakeholders voor het belang van de bescherming van de bijen en andere bestuivers. De federale overheid zal haar inspanningen op verschillende manieren voortzetten:

- 1) Door de verschillende projecten van het plan te vergezellen van een communicatie die is gericht op de categorieën van betrokken actoren (imkers, ondernemingen, wetenschappers, verenigingen, dierenartsen of grote publiek, enz.).
- 2) Door de bijen- en bestuivingsproblematiek in de algemene communicatie- en informatiestrategie over het duurzame gebruik van de biodiversiteit te integreren.

Deze acties zullen onder meer bestaan uit de verspreiding van thematische brochures (bv. « De biodiversiteit in België - Zzzoom over de bijen ») en het updaten van andere pedagogische ondersteuningsmiddelen, onder meer in partnerschap met het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.

8. Het overleg en de nationale coherentie versterken: ondersteuning van de werkzaamheden van de Werkgroep Bijen

De werkgroep Bijen is sinds 2012 het nationale overlegorgaan over de problematiek betreffende de bescherming van de wilde en honingbijen. Deze werkgroep bestaat in een officiële vorm en een adviesvorm. In zijn officiële samenstelling bestaat deze werkgroep uit vertegenwoordigers van de relevante administraties uit de Gewesten en de federale administraties die lid zijn van de Federale Task Force Bijen.

De advieswerkgroep Bijen bestaat bovendien uit alle actoren die betrokken kunnen zijn bij deze problematiek en/of kunnen bijdragen tot een verbetering ervan en belangstelling hiervoor tonen, onder meer:

- de lokale overheden (de gemeenten en provincies)
- de bijenteeltverenigingen
- de verenigingen en andere maatschappelijke organisaties die actief zijn in het kader van het behoud van de biodiversiteit en de bestuiving
- de ondernemingen en beroepsverenigingen
- de onderzoekers en academici

Dit orgaan is een essentieel instrument voor de dialoog tussen deze verschillende actoren. Hierdoor is het onder meer mogelijk om de maatregelen van de overheden te vergelijken met de reële behoeften en problemen van de actoren op het terrein.

Dit orgaan draagt op die manier aanzienlijk bij tot een verbeterde samenwerking tussen de verschillende bevoegdheidsniveaus. Hierdoor is het mogelijk om te streven naar een coherentie

en een complementariteit tussen de maatregelen die enerzijds door de federale overheid en anderzijds door de Gewesten worden genomen.

De Werkgroep Bijen wordt voorgezeten door het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen die ook instaat voor het secretariaat ervan en de opvolging van de werkzaamheden. Teneinde de continuïteit, de regelmatigheid en het dynamisme van de werkzaamheden van de Werkgroep Bijen te garanderen, zal de federale overheid financiële ondersteuning aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen verlenen.

C. Nuttige links

Algemene info betreffende de bijen en de maatregelen van de federale overheid:

- www.info-bijen.be

Info betreffende de wilde bijen en de honingbijen om U aan te moedigen aan de slag te gaan voor hun behoud:

- www.levedebijen.be

Info betreffende contractuele onderzoeksprojecten (oproepen, lopende en afgesloten onderzoeksprojecten) :

- www.health.belgium.be/nl/contractueel-onderzoek

Info betreffende aangifteplichtige bijenziekten, bewakingsprogramma voor de bijengezondheid, jaarlijks varroabestrijdingsadvies, etc.:

- www.favv-afsca.fgov.be/bijenteelt/www.favv.be

Info betreffende diergeneesmiddelen voor de bijen:

- www.fagg.be

Info betreffende bijen en gewasbeschermingsmiddelen:

- www.fytoweb.be

Info betreffende de biodiversiteit:

- www.1001voorbiodiversiteit.be/nl/